

ЭМАТЫЎНА-АЦЭНАЧНЫ КАМΠΑНАЕНТ СЕМАНТЫКІ ЗААМОРФНЫХ МЕТАФАР

Доўгаль Алеся Валер'ёўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца эматыўна-ацэначныя метафары, утвораныя па мадэлі “жывёла – чалавек”. Выяўлена, што падставамі для ацэнкі становяцца самыя розныя індывідуальныя і сацыяльныя якасці чалавека: знешнасць, рысы характару, размовыя здольнасці, узрост, паводзіны. Адзначана, што большасць зааморфных метафар з’яўляюцца негатыўна-ацэначнымі.

Ключавыя словы: зааморфная метафара, заамарфізм, эматыўна-ацэначная семантыка, меліяратыў, пеяратыў.

The article deals with emotive-evaluative metaphors formed according to the model “animal – human”. It is revealed that the bases for evaluation are a variety of individual and social qualities of a person: appearance, character, mental abilities, age, behavior. It is noted that most of the zoomorphic metaphors are negative-evaluative.

Keywords: zoomorphic metaphor, zoomorphism, emotive-evaluative meaning, meliorative, pejorative,

У прапанаваным артыкуле разгледжаны адзін з пластоў эматыўна-ацэначнай лексікі сучаснай беларускай мовы – зааморфныя метафары, якія з’яўляюцца ўніверсальным спосабам намінацыі, грунтуюцца на кагнітыўнай пракцыі вобраза жывёлы на чалавека і адлюстроўваюць спецыфіку моўнай карціны свету беларусаў. Метафара ўвогуле заснавана на асацыяцыях паводле падабенства і з’яўляецца вынікам суб’ектыўнага ўспрымання аб’екта. Зааморфныя метафары з’яўляюцца адной з самых папулярных мадэлей метафарызацыі і ўласцівыя любой

мове. У аснове метафарычнай намінацыі “жывёла – чалавек” ляжаць асацыятыўныя, культурна абумоўленыя стэрэатыпы, якія склаліся ў грамадстве ў працэсе яго існавання. Як адзначае А. М. Вольф, “назвы жывёл ацэнкі не змяшчаюць, але адпаведныя прыметы, калі яны маюць дачыненне да чалавека, амаль заўсёды набываюць ацэначныя сэнсы, прыпісваючы чалавеку этычныя, псіхічныя або сацыяльныя ўласцівасці, характарыстыкі паводзінаў” [1, с. 59].

Аб’ектам аналізу сталі зааморфныя метафары, выбраныя з “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” [3], таксама выкарыстоўваліся дадзеныя электроннага тлумачальнага слоўніка «Скарнік» (<https://www.skarnik.by>).

Перадусім адзначым, што зааморфныя метафары з’яўляюцца эмацыйна-ацэначнымі адзінкамі, маюць выразную прагматычную скіраванасць, што абумоўлена іх экспрэсіўным уздзеяннем на адрасата маўлення.

Эмацыйна-ацэначны кампанент семантыкі лексічнай адзінкі з’яўляецца канататыўным і адносіцца да прагматычных характарыстык слова. У тлумачальных слоўніках для падобных лексем выкарыстоўваецца цэлы шэраг памет, якія “дэманструюць устойлівае, сфарміраванае маўленчай практыкай эмацыйна-ацэначнае стаўленне носбіта мовы да адрасата: яго знешнасці, паводзінаў, маральных якасцей, сацыяльнай і этнічнай прыналежнасці, прафесіі, узросту, веравызнання, палітычных поглядаў, сексуальнай арыентацыі і пад.” [2, с. 112]. Да такіх памет у ТСБЛМ адносяцца наступныя: *асудж.* (асуджальнае), *груб.* (грубае), *жарт.* (жартаўлівае), *зневаж.* (зневажальнае), *іран.* (іранічнае), *ласк.* (ласкальнае), *лаянк.* (лаянкавае), *неадабр.* (неадабральнае), *незадав.* (незадавальнае), *пагард.* (пагардлівае). Гэтыя паметы варта кваліфікаваць як прагматычныя (не стылістычныя, гл. падрабязней [2, с. 112]), а самі адзінкі – прагматычна маркіраванымі. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што гэтыя паметы выкарыстоўваюцца ў слоўнікавых артыкулаў непаслядоўна, частка лексічных адзінак падаецца ўвогуле без відавочных прагматычных характарыстык.

Фактычны матэрыял выразна дэманструе, што заамарфізмы выкарыстоўваюцца для выражэння як станоўчай, так і адмоўнай ацэнкі, прычым негатыўна-ацэначныя лексемы колькасна пераважаюць. Адначасова меліяратывы выражаюць станоўчыя эмоцыі моўцы (захапленне, павага), а пеярратывы – адмоўныя (агіда, гнеў, раздражненне, пагарда). Усе гэтыя эмоцыі скіраваны на аб’ект, таму эксплікуюць эмацыйныя адносіны моўцы.

Падставамі для станоўчай ацэнкі з'яўляюцца толькі некаторыя асабовыя характарыстыкі, напрыклад:

1) якасці асобы: *леў* – той, хто вызначаецца магутнай сілай, смеласцю, адвагай і пад;

2) знешнасць / якасці асобы: *арол* – пра чалавека мужнай прыгажосці, адважнага, удалага, смелага; *сокал* – пра смелага, прыгожага юнака, мужчыну.

Была зафіксавана адзіная лексема, якая пазітыўна характарызуе сацыяльны аспект жыццядзейнасці чалавека – прафесійнае майстэрства / аўтарытэт: *зубр* – пра буйнога спецыяліста, уплывовую асобу.

Пяратыўныя зааморфныя метафары больш разнастайныя ў семантычным плане. З іх дапамогай ацэньваюцца такія індывідуальныя характарыстыкі асобы, як:

1) рысы характару: *варона* – пра нерастаропнага, нехлямяжага чалавека; *гніда (пагард.)* – пра гадкага, нікчэмнага чалавека; *ліс* – пра хітрага, ліслівага чалавека; *слімак (зневаж.)* – пра бязвольнага, бесхарактарнага чалавека; *сыч* – маўклівы, пануры чалавек; *цяцера (груб.)* – някемлівы, няспрытны чалавек; разява;

2) знешнасць: *карова (зневаж.)* – пра тоўстага, нязграбнага чалавека (звычайна пра жанчыну); *малта (груб.)* – аб вельмі непрыгожым чалавеку; *слон* – аб тоўстым непаваротлівым чалавеку; *цюлень* – пра непаваротлівага, нязграбнага чалавека;

3) разумовыя здольнасці: *баран (лаянк.)* – пра тупога, някемлівага чалавека; *авечка (лаянк.)* – пра някемлівага, дурнаватага чалавека.

Аб'ектам адмоўнай ацэнкі становяцца сацыяльныя характарыстыкі асобы:

1) узаемаадносіны, паводзіны: *павук* – той, хто эксплуатае каго-н.; *п'яўка* – крывапівец, паразіт, прыгнятальнік; *паразіт* – той, хто жыве з чужой працы; дармаед; *труцень* – той, хто не працуе, а жыве за кошт працы другіх; лодар;

2) сацыяльны статус: *птुшка* – (у іранічным сэнсе) пра чалавека, з пункту гледжання яго грамадскага значэння, становішча;

Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, найчасцей негатыўна ацэньваюцца рысы характару і паводзіны чалавека. Гэтыя групы па колькасці метафарычных адзінак большыя за астатнія.

Зааморфныя намінацыі могуць быць полісемантычнымі, характарызаваць чалавека з розных бакоў:

1) знешнасць / паводзіны: *свіння* – 1) пра бруднага, нехайнага чалавека; 2) чалавек, які незаслужана робіць каму-н. непрыемнасці; няўдзячны чалавек;

2) знешнасць / фізічныя якасці: *мядзведзь* – пра няўкладнага, непаваротлівага, дужага чалавека;

3) характар / паводзіны: *уюн* – 1) рухавы, жвавы чалавек; 2) пранырлівы, лаўкач;

4) узрост і вопыт (жыццёвы, прафесійны): *шчанюк* – пра маладога, неспрактываванага чалавека.

У гендарным аспекце большасць зааморфных метафар з’яўляецца нейтральнымі лексэмамі, у значэнні якіх няма ўказання на пол асобы. Антрапанімічнасць перадаецца найчасцей праз сему ‘чалавек’. Слоўнік дакладна фіксуе толькі адзінкавыя чыста жаночыя (*карова* (*зневаж.*) – пра тоўстага, нязграбнага чалавека (звычайна пра *жанчыну*)) і чыста мужчынскія (*сокал* – пра смелага, прыгожага *юнака*, *мужчыну*) найменні, г.зн. у лексічным значэнні гэтых адзінак указана гендарная сема. Гэты факт характэрны для многіх сучасных глумачальных слоўнікаў, якім бракуе дакладных прагматычных памет, у тым ліку і гендарных (гл. падрабязней [2]). Канкрэтная полавая адрасаванасць, безумоўна, вызначаецца ў кантэксце. Між тым, слоўнікавыя паметы дапамагаюць носьбітам мовы і тым, хто вывучае мову (асабліва як замежную), больш дакладна ўяўляць прагматычны патэнцыял лексэмы, карэктна карыстацца словамі ў маўленчай практыцы. Адназначнай падаецца інтэрпрэтацыя лексэмы *леў* ці *мядзведзь* як маскулінных, хоць пры апісанні іх лексічнага значэння ў слоўніку не фіксуецца сема ‘мужчына’, параўнайце: *леў* – той, хто вызначаецца магутнай сілай, смеласцю, адвагай і пад.; *мядзведзь* – пра няўкладнага, непаваротлівага дужага чалавека.

Асобныя заамарфізмы выконваюць функцыю эматыўных выклічнікаў, выкарыстоўваюцца ў маўленні ў якасці ласкавых, добразычлівых (*голуб*, *галубок*, *галубка*) або лайнавых, зневажальных, пагардлівых (*быдла*, *парсюк*, *скаціна*, *сука*) выразаў. Такія адзінкі перадусім выконваюць эматыўную функцыю.

Такім чынам, пераносныя значэнні заанімічнай лексікі адлюстроўваюць нацыянальна-культурныя стэрэатыпы, якія склаліся ў моўнай свядомасці беларусаў адносна асобасных і сацыяльных характарыстык чалавека. Метафарычнай ацэнцы (ухваленню ці асуджэнню) падлягаюць самыя розныя якасці асобы: знешнасць, рысы характару, разумовыя здольнасці, узрост, паводзіны ў грамадстве. Атрыманьня даныя сведчаць пра колькасную перавагу негатыўна-ацэначных лексэмаў, што дае магчымасць

канстатаваць асіметрычнасць ацэначнай зоны зааморфных метафар. Варта адзначыць, што пералік антрапанімічных метафарычных найменняў, выбраных з ТСБЛМ, відавочна не поўны. Слоўнік не фіксуе такія ўжывальныя ў маўленні метафары, як *вярблюд, дзяцел, жаба, зязюля, кабыла, клешч, курьца, моль, таракан, чаратаха* і інш. Пашырэнне корпуса зааморфных метафар, а таксама ўдакладненне іх семантыкі і прагматыкі падаецца перспектыўным кірункам даследавання. Гэта магчыма пры вывучэнні рэальнай маўленчай практыкі носьбітаў мовы з прыцягненнем даных Нацыянальнага корпуса беларускай мовы і інтэрнэт-дыскурсу, паколькі глабальная сетка аказвае моцны ўплыў на фарміраванне сучаснай мовы.

Літаратура

1. Вольф, Е. М. Метафора и оценка / Е. М. Вольф // Метафора в языке и тексте / ответ. ред. В. Н. Телия. – Москва : Наука, 1988. – С. 52–65.
2. Доўгаль, А. В. Гендарна маркіраваныя эматыўна-ацэначныя лексемы: да праблемы лексікаграфічнага апісання / А. В. Доўгаль // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. – 2022. – № 1 (59). – С. 110–115.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылюў [і інш.] / пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.